

KS. WALDEMAR BARTOCHA
UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
WALDEKBARTOCHA@POCZTA.ONET.PL
ORCID: 0000-0001-5896-1400

DOI: <https://doi.org/10.12775/TiCz.2024.033>

ŚWIĘCENIA I POSŁUGI W KOŚCIOŁACH WSCHODNICH I W KOŚCIELE RZYMSKOKATOLICKIM: ISTOTNE PODOBIEŃSTWA I RÓŻNICE*

Streszczenie. Problematyka niniejszego studium oscyluje wokół kwestii święceń i posług w tradycjach chrześcijańskiego Orientu. Pierwsze dwa punkty artykułu przedstawiają ich klasyfikację oraz różnice w zakresie terminologii pomiędzy Kościołami wschodnimi a Kościołem rzymskokatolickim. Natomiast w ostatnich dwóch punktach zostały omówione główne linie rozwoju obrzędów święceń i posług na Wschodzie i na Zachodzie oraz wyodrębnione podobieństwa i różnice w strukturze ich celebracji, zwłaszcza jeśli chodzi o ich zasadniczy rdzeń, jakim jest nałożenie rąk połączone z modlitwą.

Słowa kluczowe: liturgia, święcenia, posługi, nałożenie rąk, Kościoły wschodnie

Abstract. Ordination and Ministries in the Eastern Churches and the Roman Catholic Church: significant similarities and differences. The issues addressed in this study revolve around the question of ordination and ministries in the traditions of the Christian Orient. The first two sections of the article present their classification and ex-

* Artykuł powstał w ramach projektu „Święcenia i posługi w Kościołach wschodnich w zestawieniu z praktyką rzymskokatolicką” realizowanego na podstawie decyzji o przyznaniu środków na badania naukowe w roku 2024 przez Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (DEC-INT-8/23).

plain differences in terminology between the Eastern Churches and the Roman Catholic Church. The last two sections discuss the main lines of development of ordination rites and ministries in the East and in the West, identifying similarities and differences in the structure of their celebration—especially with regard to their essential core, that is, the imposition of hands combined with prayer.

Keywords: liturgy, ordination, ministries, laying on of hands, Eastern Churches.

W analogiczny sposób jak w przypadku inicjacji i Eucharystii obrzędy święceń stanowią najstarszą warstwę liturgii chrześcijańskiej. Ich historyczny rozwój oraz różnorodne i rozległe zmiany jakie zostały wprowadzone w minionych wiekach w strukturze celebracji wywarły wpływ na zatarcie pierwotnej formy czy też zmarginalizowanie tego, co stanowi zasadniczy rdzeń liturgii święceń. Proces ten dokonujący się w rycie rzymskim od XII wieku sprawił, że rytury drugorzędne takie jak namaszczenie czy *traditio instrumentorum* określające treść pojedynczych *munera* zepchnęły na dalszy plan nałożenie rąk (*impositio manuum*), które wraz z modlitwą konsekracyjną stanowiło istotę sakramentu święceń. Dopiero korekta wprowadzona przez Piusa XII, w Konstytucji *Sacramentum ordinis* (30 XI 1974 r.), ustawiła na nowo właściwe proporcje w strukturze obrzędów święceń. Dzięki niej nałożeniu rąk i modlitwie święceń przywrócono pierwotne, starożytne znaczenie. Te dwa istotne elementy stały się zatem „sercem” całej celebracji liturgii święceń. Orzeczenie Piusa XII, uwypuklając pneumatologiczny walor gestu nałożenia rąk, wytyczyło niejako linię przewodnią posoborowej reformy sakramentu święceń w Kościele łacińskim. Nałożenie rąk połączone z modlitwą od samego początku było bowiem tym zasadniczym ogniwem łączącym tradycje Wschodu i Zachodu, przy czym Kościoły wschodnie pozostały bardziej konsekwentne w wierności pierwotnej tradycji. Wyjątek stanowił Kościół ormiański, który przyjął zachodnią praktykę zarówno w ustanawianiu różnych niższych posług jak i w obrzędach święceń. Znaczące zmiany wynikające z latynizacji obrzędów nie przysłoniły jednak zasadniczego rdzenia tejże liturgii¹. Celem artykułu jest prezentacja całej gamy stopni święceń, posług i godności w tradycjach chrześcijańskiego Orientu oraz głównych linii rozwoju zarówno liturgii

¹ Irénée-Henri Dalmais, *The Eastern Liturgies* (London: Burn & Oates, 1960), 105.

święceń jak i obrzędów związanych z posługami w wybranych Kościołach wschodnich, aby wyodrębnić podobieństwa i różnice w zestawieniu z praktyką Kościoła łacińskiego w tej materii.

1. KLASYFIKACJA ŚWIECEN I POSŁUG W WYBRANYCH KOŚCIOŁACH WSCHODNICH ORAZ ICH TEOLOGICZNY WYMIAR

Wszystkie Kościoły wschodnie, chalcedońskie i nie chalcedońskie – jak zauważa Stefano Rosso – zgodnie przyjmują tę samą teologię fundamentalną sakramentu święceń. Można ją określić mianem „katolickiej”, w odróżnieniu i w przeciwieństwie do tej, którą nazywa się „reformowaną” lub „protestancką”, tak jak rozwinęła się ona od czasów reformacji. Jako bazę podstawową wszystkie te Kościoły przyjmują kapłaństwo sakramentalne i urzędowe (ministerialne), zasadniczo ontologicznie różne od kapłaństwa wiernych, w którym mają udział wszyscy ochrzczeni w Chrystusie². W analogiczny sposób wszystkie Kościoły wschodnie wyznają chrystyczną genezę kapłaństwa ministerialnego. Zostało ono ustanowione przez Chrystusa, najwyższego i wiecznego kapłana Boga Ojca i jest zakorzenione w akcie Jego woli.

We współczesnej liturgii bizantyjskiej w ramach duchowieństwa można wyodrębnić dwie kategorie ministrów: tzw. *cerkownosłużyteli* (ministrowie kościelni) i *swjaszczennosłużyteli* (ministrowie wyświęceni). Ustanowienie tych pierwszych (*cztec* – lektor, *piewiec* – kantor, *swieszczenosiec* – akolita, *ipodiakon* – subdiakon) dokonuje się przez obrzędy kościelne, które nie posiadają waloru sakramentalnego. Ograniczają się one do nałożenia rąk (*chirotesja*) i błogosławieństwa biskupa. Natomiast ustanowienie wyświęconych ministrów (diakona, prezbitera i biskupa) dokonuje się przez obrzędy sakramentu kapłaństwa. W tradycji wschodniej określa się go terminem *rukopolożenie*³.

² Stefano Rosso, *Il rito siro-antiocheno. Sacramenti e Sacramentali. Tempi e Feste. Libri liturgici* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 78) (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018), 501.

³ Przemysław Nowakowski, „Liturgiczna eklezjologia sakramentu kapłaństwa

W Kościołach syryjskich kwestia rozumienia sakramentu święceń pozostaje w harmonii z tradycyjną nauką całego Kościoła. U Ojców i pisarzy syroorientalnych kapłaństwo określane jest mianem „podstawowego sakramentu”, wymieniane jako pierwsze w katalogu wszystkich misterii Kościoła uważane jest za miejsce, w którym znajduje się klucz do Bożego miłosierdzia⁴. Cechą charakterystyczną Kościołów syryjskich jest większa dywersyfikacja zinstytucjonalizowanych posług, jak i rozwój formularzy liturgicznych wyjaśniających specyficzne znaczenie każdej z nich. Szczegółowe przedstawienie tej kwestii wymagałoby analizy porównawczej trzech pontyfikałów: syryjsko-wschodniego (chaldejskiego), syryjsko-zachodniego (syro-jakobickiego) i maronickiego. Tradycję wschodniosyryjską w kwestiach święceń wyróżnia z jednej strony utrzymanie archaicznych zwyczajów, a z drugiej, próba ustrukturyzowania wszystkich posług związanych ze święceniami w ramach dionizyjskich hierarchii, dodatkowo wzmocnionych przez określenie aktów życia Chrystusa, z którymi miały być powiązane⁵. Pisarze Kościoła syryjskiego w trójstopniowości święceń dostrzegają odzwierciedlenie trzech stopni hierarchii niebiańskiej opisanej przez Pseudo-Dionizego Areopagite⁶. W tak przyjętym schemacie diakoni oczyszczają, prezbiterzy oświecają, biskupi zaś jako będący na szczycie tej piramidy udoskonalają. Według autorów asyryjsko/chaldejskich diakon otrzymuje jeden talent, prezbiter dwa, natomiast biskup pięć talentów⁷. W nawiązaniu do koncepcji przyjętej w pismach Pseudo-Dionizego, bazującej na neoplatońskim schemacie enneadycznym⁸, w Kościołach tradycji syryjskiej od wczesnego średniowiecza istnieje dziewięciostopniowy podział posług

w obrządku wschodnim,” *Ruch biblijny i liturgiczny* 63, nr 2 (2010): 130.

⁴ Por. Mateusz Potoczny, „Święcenia prezbiteratu w Kościołach syryjskich. Historia i struktura obrzędu,” *Roczniki Teologiczne* 65, z.8 (2018): 127.

⁵ Irénée-Henri Dalmais, „Ordinations et ministères dans les Églises orientales,” *La Maison-Dieu* 102, nr 2 (1970), 75–76.

⁶ Pseudo-Dionizy, „Hierarchia niebiańska VI,” W Pseudo-Dionizy Areopagita, *Pisma teologiczne* (Kraków, 2005) tłum. M. Dzielska, s. 93–94.

⁷ Stefano Virgulin, „Ministeri e ordinazione in Oriente,” W *Il ministero ordinato nel dialogo ecumenico. Atti del VII Convegno di teologia sacramentaria 22–24 novembre 1984*, red. Giustino Farnedi i Philippe Rouillard (Studia Anselmiana 92) (Roma: Benedictina. Edizioni Abbazia S. Paolo, 1985), 129–130.

⁸ Zob. Tomasz Stępień, „Problem rozumienia pierwszej triady hierarchii kościelnej u Pseudo-Dionizego Areopagity,” *Studia Theologica Varsaviensia* 36, nr 2 (1998), 10.

i święceń⁹. Dziewięć hierarchicznych stopni odpowiada dziewięciu chórom aniołów. Patriarchowie symbolizują Cherubinów, katolikosy – Serafinów, metropolici są obrazami Tronów, biskupi oznaczają Władze, wizytatorzy i korepiscopi – Panowania, prezbiterzy odpowiadają Mocom i Potęgom, diakoni – Księstwom, subdiakoni – Archaniołom, a lektorzy – Aniołom¹⁰.

W Syryjskim Kościele Ortodoksyjnym wyróżnia się trzy główne stopnie święceń (czasami nazywane posługami/urzędami): episkopat (*episcopos*), prezbiterat (*qashisho*) i diakonat (*mshamshono*). Jeśli chodzi o prezbiterów i diakonów przyjmuje się, iż działają oni w imieniu biskupa będącego ikoną Chrystusa Najwyższego Kapłana. W samym episkopacie występuje wewnętrzny podział na trzy stopnie: patriarchę (głowa całego Kościoła syryjskiego), katolikosa (lub mafriana w Kościele syryjskim w Indiach) i metropolitę/arcybiskupa lub zwyczajnego biskupa. Honorowym tytułem, który automatycznie ustawia wyżej w hierarchii kościelnej jest korepiskop (dosłownie „biskup wiejski”)¹¹, tytuł analogiczny do archiprezbitera. Obowiązuje także zasada, że żonaty mężczyzna może przyjąć święcenia prezbiteratu i jest to powszechną normą. Także w samym stopniu diakonatu pojawiają się wewnętrzne rozróżnienia na archidiakona i diakona. Sukcesja apostołska jest absolutnie konieczna dla tych święceń. W całej gamie mniejszych święceń wyróżnia się następujące: subdiakona (*yufadyakno*), lektora (*quroyo*), kantora (*mezamrono*), wyznawcy wiary (*maudyono*). Zwykły wierny lub osoba świecka jest nazywana *olmoyo*, tj. ze świata¹².

Kościół ormiański (armieński) sakrament święceń określa terminem *tzernatrutiun*. Nomenklatura ta nawiązuje w wyraźny sposób do nałożenia rąk, ze względu na szczególne znaczenie tego gestu w obrzędach święceń. Rytuał ormiański był pod znacznym wpływem łaciny w tej materii. Już pod koniec XII wieku Nerses z Lambron przetłumaczył *Pontificale romanum* z XII wieku i z niego liturgia ormiańska zaczerpnęła różne elementy,

⁹ Potoczny, „Święcenia prezbiteratu w Kościołach syryjskich,” 127.

¹⁰ Virgulin, „Ministeri e ordinazione in Oriente,” 132.

¹¹ Warto zauważyć, iż tytuł ten istniał do połowy XII wieku także w Kościele zachodnim. Funkcje korepiskopów są zbliżone do funkcji biskupów pomocniczych, ale w tym przypadku mamy do czynienia z godnością honorową. Korepiskop występuje dziś w niektórych Kościołach wschodnich, zwłaszcza tradycji syryjskiej, między innymi w Asyryjskim Kościele Wschodu, syromalabarskim i syromalankarskim oraz w katolickich Kościołach wschodnich.

¹² Rosso, *Il rito siro-antiocheno*, 505–506.

takie jak *traditio instrumentorum*, zawsze jednak przerabiając je w oryginalny sposób¹³.

Cała gama stopni święceń, podzielonych na wyższe i niższe jest w przypadku Kościoła ormiańskiego dość obszerna. Święcenia wyższe to: subdiakoniat, diakonat, prezbiterat i episkopat. Od grona zwyczajnych prezbiterów odróżnia się grono tzw. *vardapet/wardabed*. Składa się ono i wskazuje na uczonych duchownych biegłych w dziedzinie teologii. Tytuł ten mogą otrzymać wyłącznie duchowni celibatariusze, a jego nadaniu towarzyszy wręczenie pastorału (*gawazan*) w kształcie laski zakończonej krzyżem i głowami dwóch węży. Symbolizuje on wiedzę oraz władzę nauczania¹⁴. Spośród tego gremium zwykle wybiera się biskupów. W przypadku wyższych święceń zgoda zgromadzenia i ludu jest wyrażana śpiewem chóru: „On jest godzien”. Jeśli chodzi o święcenia niższe wyodrębnić można: odźwiernego (kościelnego), psalmistę, lektora, akolitę, egzorcystę. Szafarzem święceń diakonatu i prezbiteratu jest biskup. Szafarzem święceń biskupich może być wyłącznie *katholikos*, wspomagany przez co najmniej dwóch innych biskupów. Święcenia tego ostatniego są ceremonią długą i złożoną, która domaga się obecności dwunastu biskupów¹⁵. W języku ormiańskim (armeńskim) biskup jest nazywany *surpazan*, czyli „o świętym rodowodzie”. Termin ten wskazuje bardzo jasno na sukcesję apostołską.

W Kościele ormiańskim przewiduje się także udzielanie diakonatu kobietom oczywiście niezamężnym. Obowiązuje zatem zachowanie celibatu. Diakoniat kobiet był zachowany przez wieki tylko w Konstantynopolu, ale obecnie celem jest jego stopniowe przywrócenie w całym Kościele or-

¹³ Claudio Gugerotti, „Il ministero ordinato nella chiesa armena. Dalla celebrazione alla riflessione teologica, con riferimento al «BEM»,” w *Le liturgie ordinazione. Atti della XXIV Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia Loreto (AN), 27 agosto – 1 settembre 1995* (Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 86) (Roma: C.L.V. – Edizioni Liturgiche, 1996), 220–225.

¹⁴ Wyższym tytułem jest *dzajragujn wartabed*, który odpowiada stopniowi doktora teologii, ale może być także nadawany jako tytuł wyłącznie honorowy. Atrybutami *dzajragujn wartabeda* są krzyż napierśny oraz pierścien.

¹⁵ Historię obrzędów święceń *katholikos*, który przewodzi Kościołowi Armenii, szczegółowo omawia Charles Renoux, „L'ordination du Catholicos arménien,” w *Ordination et ministères. Conférences Saint-Serge XLII Semaine d'Études Liturgiques* (Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» Subsidia 85) (Roma: C.L.V. Edizioni Liturgiche, 1996), ed. Achille Maria Triacca i Alessandro Pistoia, 247–274.

miańskim. Nie ma różnicy między obrzędem święceń diakonów i diakonis. Oprócz posługi charytatywnej diakonisa podejmuje także pewne posługi liturgiczne, takie jak asystowanie przy chrzcie kobiet¹⁶.

Claudio Gugerotti zwraca uwagę na elementy wspólne, jeśli chodzi o podział święceń i posług, które wyraźnie łączą liturgię ormiańską z liturgią rzymską, jednocześnie odróżniając ją od liturgii jakiegokolwiek innego Kościoła wschodniego. Struktura przyjęta przez Ormian dokładnie odpowiada tej używanej przez Łacinników od drugiego tysiąclecia oraz przed reformą wprowadzoną przez Sobór Watykański II: tonsura, ostiariat, lektorat, egzorcystat, akolitat, subdiakonat, diakonat, prezbiterat, episkopat¹⁷.

Kościół koptyjski ma bardzo szczegółową doktrynę i praktykę dotyczącą sakramentu „święceń” oraz stopni duchowieństwa i posług kościelnych. Wszystkie obrzędy wyniesienia na takie urzędy i stopnie są niewyrażnie nazywane „święceniami”. Zasadniczy trzon święceń stanowi triada: diakonat – prezbiterat – episkopat. Ukonstytuowana jest ona w porządku wstępującym, czyli od niższego do wyższego stopnia święceń. Święcenia diakonatu u Koptów są rozumiane w pierwotnym ich znaczeniu, czyli jako posługa. W obrębie prezbiteratu i episkopatu także występuje hierarchizacja wyrażająca się w istnieniu stopni. W sumie tych stopni jest sześć: trzy dla prezbiteratu: prezbiter, igumen/archiprezbiter, *corepiscopo* (biskup wiejski) oraz trzy dla episkopatu (biskup, metropolita/arcybiskup, patriarcha/papież).

Jeśli chodzi o gamę posług kościelnych w Kościele koptyjskim możemy w tym przypadku wyodrębnić pięć kategorii lub stopni, które są określone terminami zaczerpniętymi z kościelnej greki: *epsàltos* (kantor, chórzysta), *arciepsàltos* (chórmistrz), *ognòsticos* (lektor), *epidiaconos* (subdiakon lub pomocnik diakona), diakon i archidiakon (główny diakon)¹⁸.

¹⁶ Rosso, *Il rito sio-antiocheno*, 506–507.

¹⁷ Claudio Gugerotti, *La liturgia armena delle ordinazioni e l'epoca ciliciana. Esiti di una teologia di comunione tra Chiesa* (Orientalia Christiana Analecta 264) (Roma: Pontificio Istituto Orientale, 2001), 30.

¹⁸ Stefano Rosso, *Rito copto. Sacramenti, sacramentali, feste, tempi e libri liturgici* (Sapientia ineffabilis 11) (Roma: IF Press srl, 2016), 300. Zob. także Diliana Atanassova, „Der koptische Ritus,” w *Die Liturgie der Ostkirche. Ein Führer zu Gottesdienst und Glaubensleben der orthodoxen und orientalischen Kirchen* (Freiburg im Breisgau: Verlag Herder GmbH, 2012), ed. Basilius J. Groen i Christian Gastgeber, 226.

2. RÓŻNICE W TERMINOLOGII DOTYCZĄCEJ ŚWIECEN POMIĘDZY KOŚCIOŁAMI WSCHODNIMI A KOŚCIOŁEM ŁACIŃSKIM

W Kościele katolickim akt sakramentalny włączający do stanu biskupów, prezbiterów i diakonów określa się mianem *ordinatio* (KKK 1538). *Ordinatio* oznacza zaś włączenie do jakiegoś *ordo*. Liturgia mówi o *ordo episcoporum*, *ordo presbyterorum*, *ordo diaconorum* (KKK 1537). Słowa *ordo* i *ordinatio* nie posiadają proveniencji biblijnej, ale należą do powszechnego języka łacińskiego, jakim posługiwało się społeczeństwo rzymskie w codziennym życiu. W świecie rzymskim *ordo* utożsamiano z uprzywilejowaną klasą społeczną, odgrywającą ważną rolę polityczną i odpowiedzialną za *res publica*. Słowo to zaadoptowane przez Kościół zachodni języka łacińskiego w nomenklaturze eklezjalnej nabrało nowego znaczenia. Zaczęto je odnosić do duchowieństwa, a dokładniej do biskupów i prezbiterów, w opozycji lub relacji do *plebs sancta* bądź *populus Dei*. Tym słowem, w mniej precyzyjny sposób, posługiwało się także do określenia różnych kategorii chrześcijan¹⁹.

Natomiast w języku greckim sakrament święceń jest nazywany *chirotonía* (nałożenie rąk) lub *chirothesía*. Kościoły wschodnie posługują się tymi dwoma terminami, które początkowo były używane zamiennie na określenie święceń wszelkich stopni, chociaż od wczesnych wieków kryształizowała się pewna różnica pomiędzy nimi. W dokumentacji chrześcijańskiej *chirothesía* rozumiana była nie tylko jako akt przekazania sukcesji, ale także moment wyboru biskupa. Natomiast *chirotonía* częściej pojawiała się w kontekście wyniesienia do stanu kapłańskiego.

W *Konstytucjach Apostolskich* grecki rzeczownik *chirothesía* występuje na oznaczenie liturgicznego gestu wkładania rąk: na katechumena, a następnie przyjmującego chrzest²⁰, na pokutującego²¹ oraz na lud w cza-

¹⁹ Tertulian wspomina o *ordo viduarum*, czyli o wdowach konsekrowanych. Św. Hieronim wyodrębnia pięć *Ecclesiae ordines: episcopos, presbyteros, diaconos, fideles, catechumenos*. Por. Philippe Rouillard, „Ministères et ordination en Occident,” w *Il ministero ordinato nel dialogo ecumenico. Atti del VII Convegno di teologia sacramentaria 22–24 novembre 1984*, red. Giustino Farnedi i Philippe Rouillard (Studia Anselmiana 92) (Roma: Benedictina. Edizioni Abbazia S. Paolo, 1985), 108–109.

²⁰ *Constitutiones Apostolorum*, III: 16, 3, tłum. Stanisław Kalinkowski (Kraków: Wydawnictwo Wam, 2007), 93 – 93*.

²¹ *Constitutiones Apostolorum*, II: 18,7, 28–28*.

sie błogosławieństwa²². Gest ten odróżniano od gestu ustanawiania duchownych²³. Jednak w niektórych fragmentach tego dokumentu występują dwuznaczności w zastosowaniu obydwóch terminów do tego stopnia, że – zdaniem Cyrilla Vogla – niemożliwe jest stwierdzenie, czy *chirotonía* jest zarezerwowana dla święceń czy też pojęcie to zostało rozciągnięte także na obrzędy ustanowienia do posług²⁴.

Dopiero w VIII wieku w sposób bardziej jasny zaczęto posługiwać się obydwoma pojęciami. Mówiąc o *chirotonii* miano zatem na myśli obrzędy święceń biskupa, prezbitera i diakona. Z kolei termin *chirothesía* przypisano do święceń niższych czy też szczególnych posług w Kościele²⁵. W bizantyjskiej nomenklaturze *chirotonía* oznacza zatem „wyciągnięcie ręki” w celu wybrania osoby lud przekazania jej charyzmatu i znajduje zastosowanie zarówno w przypadku kanonicznych wyborów/nominacji, jak i obrzędu liturgicznego. Jej łacińskim odpowiednikiem jest termin *ordinare*. Natomiast *chirothesía* odpowiada w dzisiejszej tradycji łacińskiej błogosławieństwu, z którym mogą być na stałe udzielone/ustanowione (*institutio*) wiernym świeckim dwie posługi: posługa lektora i akolity²⁶. W kontekście powyższych rozważań warto zauważyć, iż nierozłączna problematyka związana z pojęciami *chirotoníi* i *chirothesíi* jest nieznana w dokumentach w języku łacińskim. Wspomniany powyżej C. Vogel słusznie zatem stwierdza, że w teorii, te dwa różne terminy techniczne charakterystyczne dla liturgii Kościołów wschodnich oddaje w Kościele zachodnim jedno określenie,

²² *Constitutiones Apostolorum*, VIII: 37,4, 63–263*.

²³ *Constitutiones Apostolorum*, III: 16,3, 93–93*. W tym fragmencie autor wyraźnie odróżnia *chirotesía* od *chirotonía*. Także tam, gdzie jest mowa o wyłącznych prerogatywach biskupa odnośnie co do udzielania święceń pojawia się czasownik χειροτονει. Natomiast χειροθετει stosuje się np. w znaczeniu nakładania ręki w geście na przykład włożenia rąk na chorych, por. *Constitutiones Apostolorum*, VIII: 28,2, 256–256*.

²⁴ Cyrille Vogel, „L'imposition des mains dans les rites d'ordination en Orient et en Occident,” *La Maison-Dieu* 102, nr 2 (1970): 62.

²⁵ Mateusz Potoczny, „Nałożenie rąk w sakramentalnych obrzędach chrześcijańskiego Wschodu. Studium na przykładzie praktyki w Kościołach syryjskich i bizantyjskich,” *Teologia i Człowiek* 50, nr 2 (2020): 305.

²⁶ Stefano Rosso, *La celebrazione della storia della salvezza nel rito bizantino* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 60) (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2010), 456.

a mianowicie *impositio manus* lub *impositio manuum*²⁷. To ostatnie wyrażenie jest jednak zarezerwowane wyłącznie dla udzielania trzech stopni sakramentu święceń: episkopatu, prezbiteratu i diakonatu. Obok modlitwy, w której biskup błogosławi Boga oraz błaga o dar Ducha Świętego do pełnienia posługi, nałożenie rąk stanowi istotny element każdego z tychże święceń²⁸. Gest nałożenia rąk nie pojawia się natomiast przy ustanowieniu lektorów czy akolitów. W tym przypadku obrzęd ogranicza się do prostego błogosławieństwa²⁹. Przyjęcie takiej logiki w rozwoju teologii sakramentu święceń i posług w Kościele łacińskim ma swoje uzasadnienie w dokumentach o starożytnym rodowodzie. Zasada rezerwacji gestu nałożenia rąk tylko dla święceń biskupich, prezbiteratu i diakonatu pojawia się bowiem już w *Statuta Ecclesiae Antiqua*. W tym dokumencie nie znajdziemy żadnej wzmianki o *impositio manus* podczas obrzędów ustanowienia subdiakona, akolity, egzorcysty, lektora, ostiariusza. W przypadku tych ostatnich funkcji używa się tam słowa *ordinari*³⁰.

Reasumując, należy stwierdzić, iż różnica między Kościołami wschodnimi a Kościołem zachodnim co do zastosowania gestu nałożenia rąk w liturgii jest zasadnicza, gdyż liturgia wschodnia przewiduje nałożenie rąk dla wszystkich stopni duchowieństwa. Powyższe rozróżnienie pomiędzy *chirotonią* a *chirothesią* wynika jednak bardziej z kategorii prawnej aniżeli liturgicznej. Stąd też, zdaniem C. Vogla nie wydaje się służyć jako punkt wyjścia w refleksji nad walorem obrzędowym gestu nałożenia rąk³¹.

²⁷ Vogel, „L'imposition des mains,” 65–66.

²⁸ *Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2019), nr 6.

²⁹ W przypadku ustanowienia lektorów w Kościele katolickim biskup rozkłada ręce i wypowiada nad kandydatami krótką modlitwę błogosławieństwa. Po jej odmówieniu podaje każdemu z ustanowionych lektorów księgę Pisma Świętego. W analogiczny sposób przy obrzędzie akolitu ma miejsce odmówienie modlitwy błogosławieństwa wybranych do posługi akolitów oraz przekazanie każdemu z ustanowionych akolitów naczynia z chlebem lub winem do konsekracji. Por. *Obrzędy ustanowienia lektorów i akolitów oraz przyjęcia kandydatów do diakonatu i prezbiteratu* (Katowice: Księgarnia św. Jacka, 2014), 19–24. W Kościele prawosławnym natomiast modlitwie ustanowienia lektora towarzyszy nałożenie rąk na głowę kandydata, por. Karl Christian Felmy, *Współczesna teologia prawosławna* (Białystok: Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, 2005), tłum. Henryk Paprocki, 263.

³⁰ Charles Munier, *Les Statuta Ecclesiae Antiqua* (Paris: Presses Universitaires de France, 1960), 93–97.

³¹ Vogel, „L'imposition des mains,” 67.

3. GŁÓWNE LINIE ROZWOJU OBRZĘDÓW ŚWIĘCEŃ I POSŁUG ORAZ MIEJSCA I CZASU ICH UDZIELANIA

Obrzędy święceń i posług w różnych Kościołach wschodnich w analogiczny sposób jak wszystkie inne liturgie tychże Kościołów przeszły pewien rozwój w trakcie swojej historii. Skoro najstarsze manuskrypty odnoszące się do tej materii pochodzą dopiero z VIII wieku, a w niektórych tradycjach są znacznie późniejsze, trzeba podjąć pewien trud, aby odkryć ich wcześniejsze formy. Jak zauważają Stefanos Alexopoulos i Maxwell E. Johnson szczególne znaczenie dla historycznego rozwoju obrzędów święceń na Wschodzie posiadają zachowane rękopisy dwóch tradycji: melchickiej i gruzińskiej. Swoimi korzeniami sięgają one do dwóch znaczących ośrodków dla chrześcijańskiej topografii liturgicznej, czyli Antiochii i Jerozolimy. Jednakże oba obrzędy święceń od czasów średniowiecza zostały tak gruntownie bizantynizowane, a w przypadku Gruzńskiego Kościoła Prawosławnego do tego stopnia „zrusyfikowane”, że niewiele z ich rodzimych tradycji liturgicznych przetrwało w użyciu. Wyjątek stanowią jedynie gruzińskie tradycje chorałowe³².

Paul F. Bradshaw, omawiając kształtowanie się obrzędów święceń i posług w Kościołach wschodnich, dochodzi do wniosku, iż pomimo charakterystycznej dla nich różnorodności różnych tradycji, wykazują one wiele podobieństw w strukturze oraz w tekście. Genezy tego zjawiska upatruje w późniejszym wpływie jednej tradycji na drugą, a zwłaszcza rozprzestrzeniania się cech zachodniosyryjskich i/lub bizantyjskich na inne Kościoły. Oddziaływanie to można rozpoznać czasami po tym, że powielają one równoważne rodzime jednostki liturgiczne. Zdaniem P. F. Bradshawa da się wyodrębnić starożytny wzorzec obrzędowy, stanowiący wspólne źródło pochodzenia dla wszystkich tradycji liturgicznych Wschodu. Można go prześledzić co najmniej do końca IV wieku, jeśli nie wcześniej. W dużej mierze jest on także podzielany przez najwcześniejsze źródła zachodnie. W przypadku święceń biskupa, prezbitera i diakona w tym podstawowym schemacie można wyróżnić następujące elementy: ogłoszenie wyboru kan-

³² Stefanos Alexopoulos, Maxwell E. Johnson, *Introduction to Eastern Christian Liturgies* (Alcuin Club Collections 96) (Collegeville, Minnesota: Liturgical Press Academic, 2021), 250.

dydata, zgoda wspólnoty, modlitwy błagalne, znak krzyża na czole kandydata do święceń, nałożenie rąk, modlitwa święceń, pocałunek pokoju, celebrowanie Eucharystii. Jeśli chodzi o święcenia episkopatu, dochodzą jeszcze dwa dodatkowe elementy, czyli włożenie księgi Ewangelii na głowę oraz uroczysta intronizacja³³.

Szczególną uwagę należy zwrócić także na niezwykle formułę charakterystyczną dla wszystkich tradycji chrześcijańskiego Orientu, która z niewielkimi modyfikacjami, pojawia się w strukturze celebrowania trzech głównych stopni święceń: episkopatu, prezbiteratu i diakonatu. Chodzi o modlitwę – akklamację Ἡ θεια χάρις. W większości wypadków recytuje ją biskup na początku udzielania święceń. Bernard Botte proponuje określenie pierwotnego tekstu tejże formuły, utożsamiając go z tym zawartym w *Euchologionie bizantyjsko-greckim*: „Łaska Boża, która zawsze leczy to, co słabe, i uzupełnia to, czego brakuje, wybiera tego [...] jako biskupa [...]. Módlmy się przeto za niego, aby zstąpiła nań łaska Ducha Świętego”³⁴. Według opinii tego autora ta formuła o starożytnym rodowodzie, która była już poświadczona w IV wieku przez Jana Chryzostoma i Grzegorza z Nazjanzu, a następnie komentowana przez Dionizego Pseudo-Areopagitę posiada walor sakramentalny. W swojej argumentacji Botte odwołuje się do faktu, iż w tradycjach: bizantyjskiej, syroorientalnej oraz maronickiej towarzyszy jej nałożenie ręki (rąk). Zdania na te temat są jednak podzielone wśród badaczy. Pierre-Marie Gy relatywizuje rolę tej formuły, nie uznaje jej sakramentalności, a jej początków proponuje szukać w Kościele jerozolimskim. Utrzymuje raczej, iż należy ona do obszaru prawa kanonicznego aniżeli do liturgii jako rodzaj deklaracji prawnej³⁵. Omawianą formułę można porównać do wstępu do litanii błagalnej, który wypowiada główny szafarz święceń w obrządku rzymskim, zapraszając wszystkich do modlitwy o łaskę Bożą dla wybranych³⁶.

³³ Paul F. Bradshaw, *Rites of Ordination. Their History and Theology* (Collegeville: Liturgical Press, 2013), 83.

³⁴ Bernard Botte, „La formule d'ordination «La grâce Divine» dans les rites orientaux,” *L'Orient Syrien* 2 (1957): 285.

³⁵ Pierre-Marie Gy, „Ancient Ordination Prayers,” *Studia Liturgica* 13 (1979): 72–75.

³⁶ *Obrzędy święceń biskupa, prezbiterów i diakonów*, nr 41, 154, 202.

Pontyfikał rzymski podaje, iż święcenia odbywają się podczas Mszy Świętej, po zakończeniu liturgii słowa, a przed liturgią eucharystyczną. Jeśli chodzi o posługi lektoratu i akolitu udzielane są one w czasie Mszy Świętej albo podczas celebracji słowa Bożego. W kościele prawosławnym wszystkie święcenia są związane ze sprawowaniem Boskiej Liturgii. Istnieje jednak topograficzne rozróżnienie pomiędzy dwiema formami, czyli chirotonią a chirotesją. Te pierwsze są nadawane wewnątrz sanktuarium, w pobliżu ołtarza. Natomiast te drugie mają miejsce przed ikonostasem, na zewnątrz bemy i są udzielane poza celebracją eucharystyczną. Warto także zauważyć, iż w tradycji bizantyjskiej im wyższy stopień w hierarchii kościelnej, tym wcześniej są sprawowane święcenia w czasie Boskiej Liturgii. Święcenia biskupa są udzielane po *Trisagionie*, czyli po małym wejściu z Ewangeliarzem, tak aby mógł on przewodniczyć całej Boskiej Liturgii. Prezbiter otrzymuje święcenia w momencie *offertorium*, po wielkim wejściu. Dzięki temu może uczestniczyć w obrzędzie eucharystycznym jako koncelebrans. Święcenia diakona sprawowane są zaś po skończeniu modlitwy eucharystycznej, żeby mógł pełnić posługę kielicha przy udzielaniu Komunii³⁷.

4. WNIOSKI: ZASADNICZE PODOBIENSTWA I RÓŻNICE W SCHEMACIE OBRZĘDOWYM

Reasumując powyższe rozważania, należy podkreślić, iż elementem łączącym Wschód z Zachodem, jeśli chodzi o obrzędy święceń pozostaje ich część konstytutywna, a mianowicie nałożenie rąk połączone z modlitwą. *Pontyfikał rzymski* podaje jedną modlitwę święceń odrębną dla każdego stopnia sakramentu święceń. W Kościołach wschodnich istnieje natomiast tendencja do mnożenia modlitw święceń. W tradycji bizantyjskiej istnieją dwie modlitwy święceń dla każdego stopnia, którym towarzyszy nałożenie prawej ręki na głowę kandydata. Nałożenie ręki rozciąga się właściwie na trzy zasadnicze momenty celebracji święceń: ma miejsce przy wypowiedzianiu formuły proklamacji oraz w czasie odmawiania dwóch modlitw konsekracyjnych. Należy pamiętać o tym, iż w obrządkach wschodnich mówi

³⁷ Rosso, *La celebrazione della storia*, 456.

się o nałożeniu ręki (tylko prawej), a nie o nałożeniu rąk jak to ma miejsce w Kościele rzymskokatolickim. Mamy tu do czynienia zatem z dwiema odrębnymi tradycjami. Tradycja bizantyjska nie zna nałożenia rąk kolegium biskupów w święceniach episkopatu czy kolegium prezbiterów w święceniach prezbiteratu w takiej formie jak podaje to *Pontyfikał rzymski*³⁸. W każdym obrządku wschodnim tylko biskup przewodniczący kładzie rękę na ordynowanym. Jedynie w kilku przypadkach istnieją oznaki wyraźnie drugorzędnych prób włączenia innych osób w tę czynność. W obrządku wschodnio-syryjskim pozostali biskupi kładą swoje prawe ręce na bokach ordynowanego, a w obrządku koptyjskim kładą ręce na ramionach ordynowanego, ale nie na jego głowie. Cechą wyróżniającą Syryjski Kościół Prawosławny oraz Kościół maronicki w odniesieniu do nałożenia ręki we wszystkich trzech stopniach święceń jest to, że biskup przewodniczący trzykrotnie wyciąga ręce nad konsekrowanym chlebem i winem, zanim przystąpi do nałożenia prawej ręki na kandydata. Ceremonia ta ma na celu podkreślenie, że to nie biskup, który udziela święceń jest tutaj na pierwszym planie, ale sam Chrystus wyświęca szafarzy i przekazuje im swoją duchową moc³⁹.

BIBLIOGRAFIA

- Atanassova, Diliana. „Der koptische Ritus.” W *Die Liturgie der Ostkirche. Ein Führer zu Gottesdienst und Glaubensleben der orthodoxen und orientalischen Kirchen*, 205–232, edited by Basilius J. Groen, and Christian Gastgeber. Freiburg im Bresgau: Verlag Herder GmbH, 2012.
- Alexopoulos, Stefanos, Johnson, Maxwell E. *Introduction to Eastern Christian Liturgies* (Alcuin Club Collections 96). Collegeville, Minnesota: Liturgical Press Academic, 2021.
- Botte, Bernard. „La formule d'ordination «La grâce Divine» dans les rites orientaux.” *L'Orient Syrien* 2 (1957): 285–296.
- Bradshaw, Paul F. *Rites of Ordination. Their History and Theology*. Collegeville: Liturgical Press, 2013.
- Dalmais, Irénée-Henri. *The Eastern Liturgies*. London: Burn & Oates, 1960.
- Dalmais, Irénée-Henri. „Ordinations et ministères dans les Églises orientales.” *La Maison-Dieu* 102, nr 2 (1970): 73–81.
- Felmy, Karl Christian. *Współczesna teologia prawosławna*, tłum. Henryk Paprocki. Białystok: Prawosławna Diecezja Białostocko-Gdańska, 2005.

³⁸ Rosso, *La celebrazione della storia*, 461.

³⁹ Bradshaw, *Rites of Ordination*, 92–93.

- Gugerotti, Claudio, *La liturgia armena delle ordinazioni e l'epoca ciliciana. Esiti di una teologia di comunione tra Chiesa* (Orientalia Christiana Analecta 264). Roma: Pontificio Istituto Orientale, 2001.
- Gugerotti, Claudio. „Il ministero ordinato nella chiesa armena. Dalla celebrazione alla riflessione teologica, con riferimento al «BEM».” W *Le liturgie ordinazione. Atti della XXIV Settimana di Studio dell'Associazione Professori di Liturgia Loreto (AN)*, 27 agosto – 1 settembre 1995 (Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» «Subsidia» 86), 193–239. Roma: C.L.V. – Edizioni Liturgiche, 1996.
- Gy, Pierre-Marie. „Ancient Ordination Prayers”. *Studia Liturgica* 13 (1979): 70–93.
- Munier, Charles. *Les Statuta Ecclesiae Antiqua*. Paris: Presses Universitaires de France, 1960.
- Nowakowski, Przemysław. „Liturgiczna eklezjologia sakramentu kapłaństwa w obrządku wschodnim.” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 63, nr 2 (2010): 127–145.
- Potoczny, Mateusz. „Nałożenie rąk w sakramentalnych obrzędach chrześcijańskiego Wschodu. Studium na przykładzie praktyki w Kościołach syryjskich i bizantyjskich.” *Teologia i Człowiek* 50, nr 2 (2020): 301–316. DOI: <https://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2020.029>.
- Potoczny, Mateusz. „Święcenia prezbiteratu w Kościołach syryjskich. Historia i struktura obrzędu”, *Roczniki Teologiczne* 65, z.8 (2018): 125–140. DOI: <https://doi.org/10.18290/rt.2018.65.8-9>.
- Renoux, Charles. „L'ordination du Catholicos arménien.” W *Ordination et ministères. Conférences Saint-Serge XLII Semaine d'Études Liturgiques* (Bibliotheca «Ephemerides Liturgicae» Subsidia 85), edited by Achille Maria Triacca i Alessandro Pistoia. 247–274. Roma: C.L.V. Edizioni Liturgiche, 1996.
- Rosso, Stefano. *La celebrazione della storia della salvezza nel rito bizantino* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 60). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2010.
- Rosso, Stefano. *Rito copto. Sacramenti, sacramentali, feste, tempi e libri liturgici* (Sapientia ineffabilis 11). Roma: IF Press srl, 2016.
- Rosso, Stefano. *Il rito siro-antiocheno. Sacramenti e Sacramentali. Tempi e Feste. Libri liturgici* (Monumenta Studia Instrumenta Liturgica 78). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018.
- Rouillard, Philippe. „Ministères et ordination en Occident.” W *Il ministero ordinato nel dialogo ecumenico. Atti del VII Convegno di teologia sacramentaria 22–24 novembre 1984*, edited by Giustino Farnedi i Philippe Rouillard (Studia Anselmiana 92), 107–124. Roma: Benedictina. Edizioni Abbazia S. Paolo, 1985.
- Stępień, Tomasz. „Problem rozumienia pierwszej triady hierarchii kościelnej u Pseudo-Dionizego Areopagity.” *Studia Theologica Varsaviensia* 36, nr 2 (1998): 9–17.
- Virgulin, Stefano. „Ministeri e ordinazione in Oriente.” W *Il ministero ordinato nel dialogo ecumenico. Atti del VII Convegno di teologia sacramentaria 22–24 novembre 1984*, 125–142. Red. Giustino Farnedi i Philippe Rouillard (Studia Anselmiana 92). Roma: Benedictina. Edizioni Abbazia S. Paolo, 1985.
- Vogel, Cyrille. „L'imposition des mains dans les rites d'ordination en Orient et en Occident.” *La Maison-Dieu* 102, nr 2 (1970): 57–72.